

dr Safet Sarić
Nastavnički fakultet Mostar

Lik učitelja u prozi Edhema Mulabdića kao izraz edukativne i prosvjetiteljske tendencije u bošnjačkom nacionalnom preporodu

UDK 821.163.4(497.6).09 Mulabdić, E.

Sažetak

Ko se na bilo koji način bavio književnim djelom Edhema Mulabdića, roдонаčelnika bošnjačke preporodne i prosvjetiteljske književnosti, našao je posebnog razloga istaknuti njegovu markantnu angažiranost u onome što je pisao i objavljivao, ali i u onome što je uopće radio. I savremenici koji su pratili njegov mukotrpan i predan rad i koji su pisali o njegovim djelima, poput Safvet-bega Bašagića (koji je ujedno i njegov najvažniji književni i kulturni saradnik), Vladoja Dukata, Jovana Hranilovića, Joze Ivakića, Petra Kasandrića, Ivana Lepušića, Ivana Lorkovića, Milana Marijanovića, Abdurahmana Nametka, Alije Nametka, ali i najvažniji proučavaoci književnog djela prvog bošnjačkog romanopisca, Muhsin Rizvić i Zdenko Lešić – kao najosnovniju značajku njegove književnosti isticali su izrazitu edukativnu i prosvjetiteljsku tendenciju u njemu. Ta tendencija u stvaralačkom postupku Edhema Mulabdića imala je svrhu korisnosti kojoj pisac nikad nije pretpostavio ni jednu drugu, pa ni estetsku, dimenziju ili značenje u svojoj beletristici. Bez obzira i na brojne kritičare koji su isticali edukativnost njegovih pripovjedaka kao nešto što im oduzima literarnu snagu, estetsku i stvaralačku nepatvorenost, ona stvaralačka strana koja se kod Mulabdića može protumačiti i kao umjetnička svijest, ili primarna dužnost, otkriva njegovu svjesnu tendenciju da u svoju književnost što upadnije i što očiglednije uklopi prosvjetiteljske, humanističko-odgojne i preporoditeljske nazore, smatrajući ih posebno i neizostavno bitnim kad je u pitanju kulturni opstanak Bošnjaka. Zbog toga je on možda manje vrijedan kao književnik nego što bi,

eventualno, bio da je živio u drukčijim okolnostima, ali je upravo zbog toga on značajnija pojava u bošnjačkoj kulturnoj i stvaralačkoj povijesti, jer je odigrao možda ključnu ulogu u nacionalnom i duhovnom osvješćivanju Bošnjaka u doba njihovog preporoda.

Ključni pojmovi: tendencija, ideološki angažman, prosvjetiteljska i preporodna književnost, edukativna pripovijetka, didaktična proza, kult „novog života“, autorska teza, epski zanos, lirski sentimentalizam, baladeskni narativ, žargonski idiom, aktant, knjiškost, prozaizam.

Mulabdićevi savremenici koji su pratili njegov rad i pisali o njegovim djelima, kao i savremeniji teoretičari i kritičari, Muhsin Rizvić i Zdenko Lešić, pa sporadično i neki mlađi, kao najosnovniju značajku njegovog pripovjedačkog djela isticali su izrazitu edukativnu i prosvjetiteljsku tendenciju u njemu. A ta prosvjetiteljska djelatnost osjetila se i bila prisutna u gotovo svim njegovim prozama. Teško bi bilo pronaći makar i jednu od stotinjak pripovjedaka u kojoj se ne bi mogla bar nazrijeti edukativna i poučna nit utkana u književnoumjetnički sloj. Ipak, najuspjelije su one Mulabdićeve priče koje su se, kako je istakao Enes Duraković, "otele piščevoj namjeri da poduči ili kritikuje, ilustrira ili podstrekne", odnosno ona pripovijedna ostvarenja koja, linijom stvaralačke spontanosti i nagona, iz običnog života zahvataju događaje i ljude koji ne slijede autorov ideološki diktat i tendenciozni rezon. Za Muhsina Rizvića su to priče s likovima "malih, naivnih ljudi, pomalo zbunjenih svim što se dešava oko njih, ljudi koje nosi vrijeme, ali oni ga ne primjećuju".¹ A Zdenko Lešić u umjetničkom smislu izdvaja one priče koje uglavnom imaju oznaku "crtica iz naroda" ili "šala iz života", kojima, prema njegovoj tvrdnji, Mulabdić uvodi u bosanskohercegovačku književnost tzv. "karakterološku skicu", uglavnom kratku, donekle sentimentalnu, ili humornu naratorsku formu koju najčešće oživljava neka "tipična ličnost", uglavnom s neke životne margine. To su, bez sumnje, i najautentičniji junaci Mulabdićeve proze, kakve nalazimo u gotovo svim pričama s humorno-anegdotalnim

---

¹ Muhsin Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*, str. 470-471.

sadržajem čiji su akteri uistinu ostvareni kao svojevrsne naravne „skice“, a koje, između drugih, najsugestivnije prepoznamo u crticama *Garib*, *Ašik Omer* i *Vatrenjača*.² To su, uz još nekolike slične, one crtice u kojim se vrlo impresivno ukazuje autorovo najkreativnije i književno najneposrednije pripovjedačko umijeće, a koje, linijom stvaralačke spontanosti i nagona, iz običnog života zahvata događaje i ljude što ne slijede nikakav ideološki diktat ili tendenciozni rezon. U svima njima do punog izražaja dolazi imaginativna neposrednost, životna naravnost i spontanost, kao i istančan, prefinjen osjećaj za izvorni humor, u čemu je Mulabdić izvrstan majstor.

U svim oblicima duhovne, kulturne i društvene djelatnosti ime Edhema Mulabdića je nezaobilazno. On pripada tzv. "drugoj generaciji" bošnjačkih književnih poslenika i zajedno sa Safvet-begom Bašagićem i Osman-Azizom (Osmanom Nuri Hadžićem i Ivanom Milićevićem), predstavlja istinskog začetnika naše savremene kulturne misli, kojoj su temelje sačinili Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Mustafa Hilmi Muhibić, Ibrahim-beg Repovac, Esad Kulović, Esad Uzunić, Ibrahim-beg Bašagić, Mustaj-beg Fadilpašić i još neki pioniri našeg preporoda. Kao urednik *Bošnjaka*, praktično jedinog bošnjačkog nacionalnog kulturnog lista toga vremena, Mulabdić je odigrao izvanredno značajnu ulogu, manje kao pisac, a više kao prosvjetitelj i preporoditelj. Tako je, među prvima, pozdravio pokretanje *Bošnjaka*, u kojem vidi duhovno utočište za sve bošnjačke intelektualce, gdje će se oni moći efikasnije odbraniti od nacionalističkih nasrtaja iz svoje sredine. Kao urednik toga lista (1892-1894), Mulabdić se profilira i kao naš vodeći prosvjetitelj, a prosvjetno-pedagoškim i edukativnim radovima budi svenarodnu svijest o epohalnom značaju trenutka u kojem sve snage treba usmjeriti na odgoj, posebno predškolske bošnjačke djece. Tu prosvjetno-preporodnu problematiku on vješto uklapa u pripovjedno štivo koje kontinuirano objavljuje na stranicama toga časopisa, a te priče (crtice i novele), kako primjećuje i Muhsin Rizvić, predstavljaju "osnovu njegovog vlastitog budućeg pripovjedačkog rada". I mada se ne može u estetskom smislu porediti s najboljim ostvarenjima, o čemu je naprijed već nešto rečeno, Mulabdićeva proza iz tog vremena odiše poučnom etičnošću zasnovanom na narodnoj tradiciji, kako životnoj – tako i

² Zdenko Lešić: *Priča kao sanjarija; Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, str. 123-125)

mitološkoj. Te prve novele gotovo otvoreno pozivaju sunarodnjake na prilagodbu "novom vremenu", na odgovor novim životnim zahtjevima i potrebama, a prosvjeta je na prvom mjestu – što je zalog opstanka i uvjet duhovnog i fizičkog preživljavanja cijelog naroda. Mulabdić se u tim svojim crticama-novelama (*U pušnici*, *Šilo za ognjilo*, *Junaštvo Huse od Moruše*, *Nauka i zgodna*, ili *Pokajanje*) gotovo propagatorski opredjeljuje kao prosvjetitelj-pripovjedač koji apelira na svijest o značaju progresa i pogubnost suprotstavljanja zahtjevima novog vremena i kulturnog preobražaja. On ističe da su prošla vremena kad se sve svoje branilo oružjem, jer "danas je došlo vrijeme, da to branimo naukom".

Ako se sumiraju čitalačko-doživljajni rezultati onoga što nudi Mulabdićeva književnost, onda se lahko daje izvesti neposredan zaključak da se ta – stilski, strukturalno, tematski i estetski – naoko preživjela poetika, doima kao izlet u našu već pomalo egzotičnu prošlost, u vrijeme otprije stotinjak godina, koje doživljavamo kao neku vrstu historijskog, nacionalnog i kulturnog košmara, ali i razabiranja, pa i osvješćivanja.

Mulabdić je, čini se, pripovjedač svog vremena u onom smislu u kojem se "svoje vrijeme" poistovjećuje sa smislom psihološke, kulturne i duhovne inkarnacije sa sredinom i društvenim miljeom. Naš pisac je, u punom značenju te riječi, bio izdanak svoga vremena, njegov epohalni tumač, njegov doživljajni subjekt i njegova historijsko-nacionalna stremljivost prema opstanku i izvjesnoj životnoj perspektivi. Ujedno, on se objavljuje i kao zagovornik svakovrsnog životnog napretka i ta doktrinarna dosljednost principijelno se afirmira i u njegovoj beletristici. Bez obzira što se simbolički dešifrira kao autor romana *Zeleno busenje*, on se i dosad kod većine kritičara, u početnoj tački razmatranja, tretirao kao pripovjedač, autor više od stotinu pripovjedaka. Mulabdiću su za života izašle četiri knjige priča: *Rukovijet šale* (1893), *Na obali Bosne* (1900), *Crtice* (1907) i *Izabrane pripovijesti* (1944).

Fenomen kulturološke i književne pojave Edhema Mulabdića u našem ondašnjem društvenom i nacionalnom miljeu, punom previranja, nesnalaženja, nepovjerenja i nelagode, pa i straha, na razmeđu "starog" i "novog", "Istoka" i "Zapada", "turskog" i "švapskog", nametnuo se nekom moćnom snagom, koja je gotovo karizmatički izbijala iz ličnosti što je plijenila povjerenjem i moralnom stabilnošću. Pa i Mulabdićevo

"hrvatstvo", kao "hrvatstvo" ili "srpstvo" gotovo svih ondašnjih bošnjačkih pisaca, nema onu dimenziju ni duhovnu odanost koju su posjedovali Osman Nuri Hadžić ili Safvet-beg Bašagić, na primjer. Dokazi Mulabdićevog bošnjaštva, pa čak i nepokolebljive nepotkupljivosti u tom pogledu, sasvim su brojni i dostupni. Pod njegovim uredništvom, *Behar* je bio isključivo list bošnjačkog profila, bez hrvatofilskih zasjena i udvorničkih poduhvata. Kao "hrvatski orijentiran muhamedanac", Mulabdić je jedan od rijetkih iz svoje generacije koji je ostao potpuno dosljedan izvornom nacionalnom bošnjaštvu – od jezika do političkog djelovanja, bez obzira na deklarativnu pripadnost hrvatskoj nacionalnoj doktrini.

Kult učenja, saznanja, ljubavi prema knjizi, kult "novog života" u Mulabdićevom književnom djelu predstavlja jednu od najčešćih tema i jedan od najkorištenijih literarnih motiva. Na desetine pripovjedaka, potom romani *Zeleno busenje*, a pogotovo *Nova vremena*, kratke drame *Svak na posao*, *Teška vremena* i *Miraska*, pregršti edukativnih malih priča i dosjetki, članaka koji propagiraju i uzdižu obrazovanje, koji educiraju i daju savjete (o zdravlju, odnosu prema sirotinji, vjerskoj snošljivosti, o moralu, o žrtvama, školi i učitelju, djeci i ljubavi prema najmlađima, čistoći i bolesti, igri i zabavi, alkoholizmu kao velikoj bolesti, itd) – samo su sastavnice i kopulativne značajke koje omeđuju i upotpunjuju portret velikog pisca, prosvjetitelja, preporoditelja i rodoljuba. U tom pogledu, ilustrativne su nekolike od najtipičnijih proza, poput priča *Nesretan unuk*, *Bijela medžidija*, *Prvi ezan*, *Bajram*, ili *Šehiti*. Jedna od njih, *Nesretan unuk*, posjeduje one ključne premise njegove pripovjedačke proze koje možemo nazvati "mulabdićevskim": epski zanos, lirski sentimentalizam, "baladeskni narativ" (Z. Lešić), etičko patrijarhalno shvatanje svijeta i života, rezonersko poimanje psihologije "naših" karaktera, jednostavan, pitak, gotovo žargonski idiom, te izrazitu edukativnost, prosvjetiteljsku i preporodnu ideju napretka, učenja i školovanja, zbog čega, nažalost, gubi od opće književnoestetske vrijednosti i što je odstranjuje iz kruga njegovih najuspjelijih pripovijednih ostvarenja.

Valja razumjeti dva osnovna Mulabdićeva protagonistička tipa – zastupnika "određene pišćeve teze" (što je model poučne proze), ili zbunjenog anonimusa, odanog etičkom naslijeđu. I u jednom i u drugom slučaju, autor nastoji pronaći izgubljeni mir i narušeni poredak. U tom pogledu, kao indikativne, možemo

izdvojiti magistralne, najrazvijenije pripovijesti iz knjige *Na obali Bosne*, kao što su *Tvrdo srce*, *Očinsko srce*, te *Jači je Bog od svakoga*. Njima se pridružuju i sve one kraće proze koje možemo svrstati u krug sentimentalno-porodičnih, patrijarhalno-epskih, a po tonalitetu baladičnih, kao što su *Bajram*, *Šehiti*, *Prvi ezan*, *Nišan* i još neke, čiji se osnovni fabularni okvir orijentira prema vokaciji i evokaciji djetinjstva, pa su zato u većini tih crtica glavni protagonisti djeca. Međutim, dvadesetak pripovjedaka u kojim prosvjetiteljsko-edukativna, odgojno-poučna značenja imaju prvenstvenu ulogu, čini se da su napisane s najizrazitijom tendencijom. Sve te priče se, bez dileme, mogu nazvati edukativnim. Njihov zajednički nazivnik, ipak, ne označava automatski i razmjere i literarne domete pojedinih od njih. Naprotiv, među njima su one koje knjiškošću, tendencioznošću i stvaralačkom malokrvnošću gotovo ne zaslužuju estetsko motrište, ali i one koje se, i pored upadne edukativnosti, mogu priključiti najuspjelijim Mulabdićevim pripovijetkama. Među te prve spada i najveći broj poučnih priča, uglavnom onih čiji je sadržaj vezan za pitanja i probleme školovanja, učenja, uopće obrazovanja, odgoja, ponašanja, poslušnosti, itd. Sve one nastale su kao plod učiteljskog iskustva, pa su u tom pogledu i vrlo dokumentarne. Mulabdić je tada bio mladi učitelj i svakako su mu u književnom pogledu te teme bile vrlo doživljajne. Zato, gotovo bez izuzetka, te priče imaju oznaku *Iz učiteljskog života*. Takve su, na primjer: *Dosjetljivost jednog našeg trgovaca*, *Nauka i zgoda*, *Prvi srednjoškolac*, *Lijek od krađe*, *Pismen i nepismen*, *Dječija lukavost*, *Pravo reče, a ne pogodi*, *Dijete u višem stilu*, *U skrajnjem slučaju*, *Slatke misli*, ili *Skitalica*. Napokon, neke od izrazito edukativnih priča posjeduju stanovitu literarnu vrijednost, ali su u njima knjiškost, idejnost, odgojni prozaizam, te prosvjetiteljska poučnost toliko nadmoćni da se i ta ostvarenja mogu ocijeniti kao književno slabija, kao što su *Šilo za ognjilo*, *Naši stari*, *Na sijelu*, *Đuro Prepelica*, *U velikoj školi*, ili *Uspomena*. Te priče nisu na razini prosječnih pripovjednih ostvarenja Edhema Mulabdića; one su, na neki način, i doprinijele nepovoljnijoj ocjeni njegove proze, između ostalog i zato što su neke od njih bile uvrštene i u pripovjedačke knjige *Na obali Bosne*, *Crtice* i *Izabrane pripovijesti*, koje je književna kritika i periodika toga doba koliko-toliko propratila, posebno *Na obali Bosne*.

Među najuspjelije i umjetnički najkreativnije edukativne pripovijetke spadaju *Aga*, *Aga i kmet* i *Rasipnik*. Mulabdić je

pričom *Aga*³ želio ostvariti neku vrstu pomirenja, a to je naglasio na njenom kraju, ukazujući da se, bez obzira na zablude, zastarjelost i prevaziđenost filozofije življenja, može oživjeti iluzija zadovoljstva, mira i vlastite sreće. Pokušaj izmirenja i usaglašavanja starog i novog treba ostvariti nekom vrstom mudrosti pribjegavanja manjem zlu: ne živi se više onako kao što se nekad živjelo; budućnost je u školovanju, obrazovanju i nauci, sigurnost u državnom poslu, ali je još uvijek prednost, zadovoljstvo, a i dužnost "biti u svom i na svom", jer to mnogi nemaju. A zna se koji nemaju, jer nisu svi koljenovići i nemaju šta čuvati. "Oni" moraju prihvatiti novo, jer im je u tome jedina perspektiva, a "naši" su dužni čuvati starinu, imanja i običaje. Tako rezonira Idrizaga, Hašimagin otac, ali tako rezoniraju i gotovo svi bošnjački očevi onoga vremena. Ta je psihološka kolebljivost često zbunjivala i samog Mulabdića, pa su njegove priče, posebno one koje se mogu tretirati kao priče s temom "novog vremena" i edukativno-prosvjetiteljskog sadržaja često odraz te kolebljivosti koja je rezultirala pomenutim pomirenjem. Međutim, didaktičnost pripovijetke *Aga* je sveprisutna; ona izbija iz svake njene pore. Pisac je uspio slojevitije i univerzalnije, nego u brojnim pričama s tom naznakom, bez očite jednostranosti i knjiškog prosvjetarskog nazora, nametnuti dileme, nejasnoće i probleme "novog vremena", kao nešto što ima kompleksan, bolan i buran tok i što se ne može riješiti preko noći. Ali ipak, epizoda s učiteljem, idealizacija njegovog monologa o veličini i značaju nauke, beskrajne vrijednosti umnog rada, novim temeljima čovječanstva, predstavlja, kako je ustvrdio i Muhsin Rizvić, "suhu tezu zaodjevenu u pripovjedno ruho".

U red boljih edukativno profiliranih i prosvjetiteljskih crtica s tezom spada i novela *Rasipnik*, objavljena u zbirci *Na obali Bosne*.⁴ Kao u stanovito većem broju priča, i ta počinje relativno razuđenom ekspozicijom – opisom pazarnog dana, dinamikom života, živom, plastičnom slikom gradske vreve, ulične trgovine i pogađanja. A kao posebni simbolički naglasak tog životnog kolopleta prikazuje se "kahva", stjecište dokona i zaposlena svijeta, u kojoj sve vrvi, vrije, diše i pulsira životnom naravnošću – što je jedna od najživljih i najsugestivnijih deskripcija u cjelokupnom Mulabdićevom književnom djelu. U priči je naslikan pogubni fatalni put mladog Hamdije koji, iza smrti roditelja, kao

³ *Aga. Crtica iz života. – Bošnjak (kalendar), 19/1901, str. 51-55.*

⁴ *Edhem Mulabdić: Rasipnik, NoB., str. 82-93.*

bogati nasljednik, postaje žrtva nepromišljenog razuzdanog života što ga donesoše „nova vremena“. Odavši se kahvani i piću, Hamdija dolazi na rub totalne propasti, osiromašio, izgubljen i sam. Njega ipak svojom dobrotom, a naročito savjetima, podiže stranac, austrijski predstojnik u sudu koji svu krivicu za njegovu propast pripisuje starijima, jer su nijemo posmatrali stradanje mladog neiskusnog čovjeka, ne učinivši ni najmanji napor da mu pomognu i „dozovu ga pameti“. Davši tu ulogu strancu, „Švabi“, ozbiljnom, autoritativnom i obrazovanom čovjeku, Mulabdićev edukativni i prosvjetiteljski rezon dobija na punoj snazi, uvjerljivosti, neposrednosti i, napokon, realnosti. Austrijanci su, bez obzira što su nepoželjni, autentični predstavnici „novog vremena“, naprednog i civiliziranog, nadasve učenog svijeta, čemu se Mulabdić i literarnim i prosvjetiteljskim radom bezrezervno i potpuno priklonio – želeći da se i Bošnjaci, što je moguće prije i bezbolnije, interpoliraju svojim nacionalnim i kulturnim bićem u evropski kulturni kontekst – kojem i pripadaju.

U nekoliko pripovjedaka, kao i u romanima *Zelena busenje* i *Nova vremena*, Mulabdić slika viziju mladog, perspektivnog i, u evropskom smislu, modernog Bošnjaka. Ne treba smetnuti da je taj naš pisac i profesionalno bio pedagog (predavao je kao učitelj i nastavnik), pa je i zbog te, druge, važne životne orijentacije, nužno njegovao viziju „novog čovjeka“, onog mladog, zapadnoj kulturi okrenutog Bošnjaka, čovjeka koji shvata „nova vremena“ (nakon aneksije BiH) i neminovnost spoznaje o značaju obrazovanja.

U tom pogledu, kao literarni model mogao bi poslužiti mladi Zuhdibeg iz pripovijetke *U velikoj školi*. Ta obimnija priča u narativno-događajnom smislu nije osobito bogata, ali je kao rijetko koja Mulabdićeva pripovijetka zasnovana na psihološkom zapletu. Bogat i sređen plemić, druželjubitiv i dobre naravi, okružen pažnjom i prijateljima – ne bijaše ipak zadovoljan. U toj priči javlja se tzv. aktant, lik koji predstavlja otjelotvorenog autorovog rezonera, jednu vrstu njegovog glasnogovornika – onoga koji usmjerava i profilira postupke glavnog aktera, a to je učitelj Džafer-efendija. U mladom učitelju materijalizirana je prosvjetno-edukativna personifikacija bezrezervnog učenja i obrazovanja kao jedinog zaloga napretka Bošnjaka, što će na kraju uvidjeti i zabludjeli Zuhdibeg.

Inače, lik učitelja za Mulabdića-učitelja imao je značenje simbiotičke snage, pošto u sebi nosi sve značajke koje ga čine uzor-čovjekom, jer je obrazovan, napredan, radišan, kreativan;

posjeduje sve vrline koje krasi izuzetne i vrijedne ljude. A za Mulabdića-pripovjedača – učitelj je karakter, aktant, pozitivna i idealna ličnost, pogodna za ulogu protagoniste-rezoneru i ideološkog korektiva u savrši umjetničke istine. Za Mulabdića-prosvjetitelja, učitelj je osoba na kojoj se zasniva i počiva ekskluzivni društveni napredak i svakovrsni prosperitet. Tom i takvom prosvjetniku, on je u svom književno-pripovjedačkom djelu dao počasno i etički najistaknutije mjesto. U cjelokupnoj njegovoj prozi nema učitelja-negativca, nema propalog, lošeg, nazadnog i destruktivnog učitelja, osim u sporadičnim slučajevima kad se, ponekad, služi lukavstvom, pa i malom prevarom da bi došao do nekog uzvišenog cilja. Učitelj je u Mulabdićevim pričama vaoma često i žrtva intrige, ali, u pravilu, uvijek biva idejnim pobjednikom i moralnom veličinom.

Ipak, za čim možda treba i žaliti, Edhem Mulabdić se nikad nije osmjelio literarno upustiti u pokušaj osmišljajnije i cjelovitije kreacije lika učitelja, niti je napisao cjelovitiju prozu u kojoj bi on bio glavnim protagonistom. Iako je učitelju posvetio brojne pripovjedačke stranice, iako mu je davao ideološko, etičko i aktantsko značenje, nije se dosjetio prikazati ga i kao karakter, a to čudi – budući da je i on bio u toj poziciji gotovo čitav dugovjeki život i budući da je u svojoj prozi opisao mnoštvo autobiografskih činjenica.

Zaključak

Tendencija i ideološki angažman u Mulabdićevom stvaralačkom postupku imali su svrhu korisnosti kojoj on nikad nije pretpostavio ni jednu drugu, pa ni estetsku dimenziju ili značenje u svom književnom djelu. Zbog toga se čini da su griješili i griješe svi oni koji mu prigovaraju pretjeranu didaktičnost, "pedagogovanje" (Milan Marjanović) i prosvjetiteljski žar u književnosti, kao da se radi o nečem stihijskom, nesvjesnom, ili o literarnoj nedozrelosti, knjiškosti, nedoučenosti, ili netaleantiranosti. A radi se isključivo o tome da je Mulabdić svjesno, ne smećući nikad s uma tu svoju primarnu dužnost, nastojao što više, što upadnije i očiglednije, u svoje literarno štivo uklopiti prosvjetiteljske, humanističko-odgojne i preporoditeljske nazore, smatrajući ih posebno i neizostavno bitnim kad je u

pitanju kulturni opstanak Bošnjaka. U jednom sveobuhvatnijem poniranju u našu kulturnu prošlost, posebno iz doba preporoda, nacionalne emancipacije i borbe za identitet, sigurno će se pokazati da nije bilo mnogo primjera vrijednih rada i pripovjedačkog djela Edhema Mulabdića. Neće biti pretjerano neobazrivo ako se kaže da je on bio naš najznačajniji prosvjetitelj.

Svako se književno djelo, pa i djelo Edhema Mulabdića, mora sagledavati u kontekstima vremena, sredine i mentaliteta iz kojeg ono nastaje kao umjetnina i duhovni proizvod. Shodno tome, svaki tumač toga djela iz druge i drukčije perspektive tih navedenih odrednica, nalazi se pred delikatnim zadatkom da prvo to shvati, pa tek onda pronalazi odgovore. A to je u slučaju Edhema Mulabdića jako teško, jer je živio i stvarao u delikatnom vremenu, slojevitoj sredini i nepomirljivom mentalitetu. Međutim, veliki bošnjački prosvjetitelj i književnik ponudio je mnoge odgovore.

Literatura

1. Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske vladavine. Knj. I – II* – ANUBiH, Sarajevo, 1973.
2. Vladoje Dukat, *Na obali Bosne od Edhema Mulabdića*, „Narodne novine“, 68/1901, 91, 1.
3. Enes Duraković, *Bošnjačka pripovijetka XX vijeka. Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Novija književnost - Proza. IV knjiga „Alef“*, Sarajevo, 1998, str. 31 – 54.
4. Zdenko Lešić, *Priča kao sanjarija. O pripovijetkama Edhema Mulabdića*. „Izraz“, 33/1989, 3-4, 271 – 294.
5. Milan Marjanović, *Noviji hrvatski pripovjedači*. „Ljubljanski zvon“, 1901, 720 – 776; 821 – 829.
6. Safet Sarić, *Mulabdić. Monografija*. Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar, Pedagoška akademija i Fakultet humanističkih nauka, Biblioteka „Istraživanja“, Mostar, 2002, str. 332.